

La memòria i l'amnèsia

Camilo Nogueira

L'ORIGEN D'UNA CONTRADICCIO

L'Espanya de l'edat moderna, d'abans de la Revolució francesa, no podia comptar amb una ideologia d'estat pel fet que d'estat no n'existia. En el temps de la dinastia Habsburg, els regnes de la península es confonien en una monarquia que hom pretenia universal, amb un patrimoni territorial, transformat avui en múltiples estats, que s'estenia per Europa i per les colònies d'Amèrica. Ni tan sols existia el concepte d'Espanya. Amb la dinastia dels Borbó la monarquia es trobava més enredada pels pactes de família amb la casa matriu francesa, especialment en la lluita contra el poder anglès —decisiva en el resultat final de les relacions amb les colònies americanes—, que no en la estructuració d'una entitat estatal, precisament en l'època en la qual les monarquies britànica i francesa donaven forma política, administrativa i econòmica a dos grans estats. Només després del 1798 i de les guerres napoleòniques, amb episodis vergonyants inicials de rendició de Carles IV i de traïció absolutista de Ferran VII al

poble i als liberals que havien donat suport al seu regrés, es pot parlar de la construcció de l'Estat espanyol i de la ideologia que l'acompanya.

Tot i això, en el llarg procés d'estructuració estatal dels darrers segles van primar els períodes de monarquia liberal caciquil o les etapes dictatorials, al llarg de les quals el centralisme uniformitzador, fonamentant-se en una concepció del poder lligada als interessos polítics, econòmics i militars de l'Antic Règim, va negar i reprimir les aspiracions federalistes i les reivindicacions de les nacionalitats, alhora que ho va fer amb les aspiracions democràtiques i de transformació social de les classes socials emergents. L'estat i la *nació* espanyola eren considerats com el patrimoni de la monarquia i de l'exèrcit, amb l'aval integrador, moral i institucional de l'església catòlica, tot i que en determinats períodes el govern va poder respondre també als interessos econòmics específics de les burgesies financera i industrial. El franquisme fou l'expressió externa d'aquesta concepció de l'estat i de la societat espanyola.

Només en els poc freqüents períodes democràtics —la Primera i la Segona República i en el ja durador de la Constitució de 1978— ha estat admesa la diversitat política i cultural de la societat espanyola. En

Camilo Nogueira és diputat al Parlament Europeu pel BNG.

la darrera constitució, el pacte entre l'oposició democràtica i els reformadors del franquisme, que va permetre el reconeixement constitucional de la diversitat nacional i l'acceptació dels drets adquirits en els referèndums democràtics dels estats republicans, va comptar, d'una manera determinant, amb l'impuls de les forces polítiques de les nacionalitats, i es va obrir camí envers un estat de les autonomies que va beneficiar tots els territoris i països espanyols, a més de les nacions que el van propiciar. Després d'un període inicial d'acord relativament generalitzat, es va reobrir el problema de l'estructuració de l'estat, amb la qual cosa van entrar novament en contradicció les aspiracions de les nacionalitats i la voluntat del poder central de mantenir-se com l'únic ens superior, decisiu i sobirà. Tot això, amb independència de les justes protestes procedents dels territoris de l'antic regne de Lleó, units a Castella de manera arbitrària, així com de les posicions nacionalistes gallegues, basques i catalanes més radicals, les quals no es reconeixien en el pacte constitucional per les seues limitacions en la qüestió nacional i per la inclusió de la forma monàrquica de l'estat.

EL REARMAMENT ESPANYOLISTA

Ara, després de vint anys de vigència del règim constitucional i de l'aplicació globalment satisfactòria d'un sistema politicoadministratiu descentralitzat, assistim a un rearmament de la ideologia i de la política uniformitzadora i centralista de l'Estat espanyol, el qual és d'un caràcter diferent i es manifesta en uns termes dis-

tints dels vigents en els règims dictatorials o caciquils que van caracteritzar la monarquia espanyola al llarg dels dos darrers segles. Aquest rearmament, però, ja no es pot fonamentar en la sola negació de la diversitat política i cultural de l'estat, ni tampoc no es poden reprimir les seues expressions democràtiques públiques.

El discurs espanyolista es produeix tot coincidint amb la crisi dels estats moderns, en el moment en què la supressió de les fronteres territorials, econòmiques, monetàries, jurídiques, socials, lingüístiques, etc., ha canviat radicalment el contingut dels poders i de les institucions estatals construïdes a partir del model nascut a Anglaterra i França, i cristal·litzades amb la instauració de les institucions democràtiques derivades de les revolucions anglesa, nord-americana i francesa. Però, tot i tenir lloc en aquest temps històric —el de la crisi de l'estat nació—, i a diferència de les postures xovinistes pròpies d'estats que, com és el cas del francès, es fonamenten avui en la defensa de la *nation* enfront dels aspectes dissolvents de la globalització, la ideologia estatal espanyola (condicionada també per la necessitat de posar remei a la decadència i a l'aïllament històrics contemporanis) no es caracteritza per un enfrontament intel·lectual contra la dissolució de les fronteres estatals, ni està bàsicament informada per teories relacionades amb els aspectes universals de desestructuració dels estats ni pel procés actual de construcció de la unitat europea, sinó que es nodreix d'una voluntat centralitzadora enfront de les nacions perifèriques que reivindiquen l'autogovern sobre la base de la seua tradició històrica i de la seua voluntat política nacional.

Tot això, però, no vol dir que aquest discurs no faci servir els arguments contraris a les nacions sense estat, propis d'una ideologia europea que situa la veritat de la qüestió nacional en el terreny estricte de les posicions oficials dels estats constituïts. Els articulistes de l'espanyolisme, amb posicions que són compartides i difoses pels partits estatals, pels mitjans de comunicació i pels universitaris o per algunes institucions culturals com ara la Real Academia de la Lengua Española, tiren mà de justificacions d'un eclecticisme especialment oportunista, barrejant teories polítiques contradictòries en elles mateixes que van des del conservadorisme de Kedourie, favorable a les monarquies o als estats de l'Antic Règim enfront de la nova situació creada per la Revolució francesa, fins al marxisme dogmàtic de Hobsbawm, el qual qualifica els nacionalismes de les nacions sense estat com un fenomen històricament transitori, identificable amb els interessos de les burgesies.

Posicions com les protagonitzades per escriptors, com ara Savater o Juaristi, en relació amb la qüestió nacional d'Euskadi, Solé Tura o Carreras sobre Catalunya, el meu estimat veí Blanco Valdés sobre Galícia, o Julià o Elorza com a representatius dels articulistes del centre de l'estat, les quals són compartides i impulsades per les empreses de comunicació, per les institucions centrals i per alguns partits polítics, com ara el PP i el PSOE –per no parlar dels agressius tertulians radiofònics, que encara viuen en l'Antic Règim– es basen en la consideració de l'Estat espanyol –i en general dels estats constituïts– com un producte de la racionalitat, sacralitzant-lo com a permanent i necessari, i amb la pretensió de fonamentar-lo en la

ciutadania sense cap mena de distinció de les llengües i de les cultures, malgrat l'evidència del fet que és el resultat de la imposició d'un poder centralista i uniformitzador no gens respectuós amb la diversitat interna d'aqueix mateix estat.

La ideologia espanyola projecta a sobre de les nacions internes l'acusació de pretendre la constitució de nacions ètnicament uniformes, contraposant la idea de *poble* –reivindicada per les nacions sense estat– a la de *territori*, que seria la pròpia d'estats com l'espanyol, el qual tindria així l'atribut de la pluralitat, de la diversitat i, fins i tot, del mestissatge i de la democràcia. Així, identifica de manera ahistòrica els territoris i, fins i tot, les institucions procedents de l'absolutisme monàrquic amb el respecte a les diferents cultures, situant per contra en postures tancades i exclusivistes els grups polítics i culturals que reclamen el pluralisme i la llibertat econòmica, lingüística i social enfront de l'estat dominant i uniformitzador. Hom pretén ignorar el fet que van ser els poders monàrquics a l'edat moderna i l'Estat espanyol en el seu procés d'estructuració contemporània els que van determinar l'eliminació del pluralisme cultural i polític intern, identificant en la pràctica l'*estat* en tant que institució amb la uniformització lingüística i considerant l'eliminació de les diferències com una qüestió necessària i com la garantia del poder centralitzat de la institució estatal.

La realitat històrica té poc a veure amb la pretensió dels analistes polítics o dels historiadors espanyols de contraposar a les aspiracions del poble, que serien universalistes i referides als grans problemes socials, a les ambicions de les classes dominants locals, que només defensarien pro-

blesmes particularistes, bé de la noblesa, bé de la burgesia, o bé de la *intelligentsia*. Els qui a l'Estat espanyol defensen aquests plantejaments, segueixen postures com la de Hobsbawm, el qual contraposa les ànsies d'emancipació nacional a les esperances, les necessitats i els interessos de l'*ordinary people*, i parteix de la base que el poble no és necessàriament nacional i encara menys nacionalista, tot afirmant que: «la major part dels *students* estarien, per cert, d'acord amb el fet que qualsevol que fos la naturalesa dels grups socials atrets primerament per la consciència nacional, les masses populars —obers, servents, camperols— són les darreres a sentir-se'n afectades», degut al fet que tindrien unes altres ànsies, reivindicacions o preocupacions alternatives. Obliden, però, el fet que la identitat nacional, i fins i tot l'aspiració expressa a l'autogovern, pot coincidir i coexistir amb altres identitats i posicions vitals i polítiques, alhora que pretenen ignorar que l'aspiració a l'autogovern pot romandre adormida o mudar històricament, com també que una societat identificada amb el seu caràcter sociològic, cultural i històric, pot fer patents o aplaçar les seues aspiracions nacionals d'acord amb les circumstàncies històriques, sense que això supose l'acceptació del domini d'una altra nació o d'un estat no considerat com a propi.

Per al nou centralisme espanyol, l'estat *gaudiria* d'una pretesa neutralitat pragmàtica, mentre que Galícia, Euskadi o els Països Catalans, *aspirants* a constituir-se en nacions polítiques, mereixerien una desqualificació ideologitzada, fins i tot quan els seus grups polítics situen la seua aspiració a l'autogovern des d'una posició d'acceptació dels canvis històrics objectius

que avui modifiquen el contingut de la sobirania i de la independència que afecten tots els estats i totes les nacions.

Tot participant de la preponderància actual de la ideologia estatalista a Europa, l'escorament xovinista mena a atribuir a les nacions sense estat el nacionalisme excloent o exacerbant —faig servir els qualificatius codificats— i, fins i tot, a identificar aquest nacionalisme amb la violència, en un context condicionat per la inestabilitat provocada per la caiguda parcial de l'imperi soviètic —tal com va ocórrer amb la desfeta dels imperis austríac i rus el primer terç del segle XX— la qual va propiciar la independència d'antics estats europeus satel·litzats o la formació de nous com a conseqüència del reconeixement del principi d'autodeterminació, quan fou la ideologia estatalista d'estats com ara la Gran Bretanya, França o Espanya, la que va donar el seu suport oficial inicial a les posicions centralitzadores i agressives de Sèrbia a Iugoslàvia, amb una actitud política que va contribuir a perllongar la guerra i a augmentar les pèrdues humanes.

Malgrat que hom atribueix aquest caràcter al nacionalisme de les nacions sense estat —i sense oblidar que, com és el cas d'ETA, la reivindicació nacional també ha estat acompanyada d'expressions violentes—, les evidències històriques ens diuen que aqueix radicalisme antidemocràtic i la pràctica de la violència són històricament més pròpils de l'imperialisme i de la lluita entre estats i monarquies que no de les aspiracions nacionals emancipatòries. No caldria haver de recordar el caràcter violent que van tenir les lluites monàrquiques entre França i Anglaterra en la Guerra dels Cent Anys (1338-1453); la Guerra dels Trenta Anys, que acabà amb

la derrota dels Habsburg espanyols i la victòria de la monarquia borbònica francesa; la Guerra de Successió, amb l'arribada dels Borbó a Madrid; les guerres napoleòniques i la victòria transitòria de les monarquies de l'Antic Règim; la guerra francoprussiana de 1870, la Primera i la Segona guerres mundials... Excloents van ser Felip II, Felip III i Felip IV davant d'Holanda i Portugal, i no els holandesos ni els portuguesos que van lluitar per la seua independència al segle XVII, com ho ha estat Sèrbia, i no Eslovènia, a Iugoslàvia als inicis dels anys noranta, o Indonèsia i no Timor Est. (Així mateix, podríem dir que és excloent la negació històrica per part de l'Estat espanyol de la llengua gallega parlada per la totalitat de la població de Galícia i, fins i tot, la preeminència actual del castellà per sobre del gallec –creació i patrimoni de tot un poble– a Galícia per sobre del desig dels nacionalistes gallecs que la llengua de la seua nació siga reconeguda i usada al seu país.) L'afany d'identificar les aspiracions de les nacions sense estat amb aquesta mena de posicions antidemocràtiques, porta la ideologia estatalista a confondre sota el mateix terme «nacionalisme» les ànsies democràtiques de llibertat d'una societat que cerca l'autogovern nacional o la formació d'un estat independent, amb els seus contraris, ja siguin la ideologia i la política uniformitzadora i centralitzadora històriques dels estats constituïts enfront del pluralisme intern, o bé els fenòmens com ara els imperialismes expansionistes dels estats, o moviments no específicament nacionals sinó referents a posicions extremes sobre els grans conflictes socials contemporanis –com ara el nazisme o l'estalinisme– que, en qualsevol cas, han estat dilucidats al se-

gle XX mitjançant guerres entre estats constituïts i no, naturalment, entre nacions sense estat mancades de poder militar.

UNA NOVA POLÍTICA CENTRALITZADORA

El rearmament espanyolista es reflecteix en mesures polítiques concretes que defineixen un centralisme de nou encuny. La visió històrica que hom imposa des del poder polític i cultural estatal reafirma la unitat i la continuïtat territorial d'Espanya com a estat, el qual es remuntaria a l'edat mitjana. Aquesta visió, dominant en els estudis històrics universitaris, en les obres de divulgació i en les anàlisis polítiques estatals, oculta el caràcter contingent de la forma territorial de l'Estat espanyol demostrada per l'existència mateixa de l'Estat portuguès, afirma el caràcter de la monarquia europea dels Habsburg com una monarquia *espanyola* que ja prefiguraria l'estat peninsular, atorga a la dinastia borbònica del XVIII un paper modernitzador que fa taula rasa de la seua subordinació als interessos de la branca francesa, els quals foren la causa d'enfrontaments amb la Gran Bretanya alhora que decissivament negatius en la relació amb Amèrica, i tendeix a *normalitzar* el segle XIX tot tractant d'ocultar el caràcter monàrquic caciquil del poder polític central, que va constituir el principal obstacle per al desenvolupament econòmic i social, com també per a l'estructuració plural i democràtica de l'estat. En oblidar, doncs, que l'Estat espanyol no és la conseqüència d'un destí premeditat, la ideologia espanyola continua sense admetre la idea que l'Estat espanyol s'haja pogut construir en

territoris diferents, més amplis o més reduïts que no els heretats finalment per la monarquia absolutista. Hom podria aplicar a Espanya la ja clàssica i aguda sentència de Renan¹ –malgrat que ha estat usada habitualment pels teòrics dels estats constituïts, contra la formulació de la identitat històrica de les nacions sense estat que aspiren al ple autogovern–, que afirma que «l'oubli et je dirai même l'erreur historique, sont un facteur essentiel de la formation d'une nation et c'est ainsi que le progrès des études historiques est souvent pour la nationalité un danger». També ací, com a França, «la base de la identitat nacional no és la memòria sinó l'amnèsia»: els ciutadans són induïts «a oblidar els seus orígens.»²

L'amnèsia espanyolista afecta especialment el procés contemporani d'estructuració de l'estat. Així, encara el segle XIX, la monarquia va intentar l'assimilació de Portugal amb l'ajuda de Napoleó, va perdre les colònies americanes i va considerar Cuba, fins al final, tan espanyola com les Illes Canàries. I amb un interès major pretén, encara ara, ignorar que el segle passat no només es va manifestar una tendència estatal unitarista i uniformitzadora, hereva de la monarquia patrimonial, sinó també una altra de federalista o partidària del reconeixement polític de la diversitat nacional, convivint totes dues en conflicte des del principi, com a vectors determinants d'un procés històricament obert.

Així, el naixement i l'evolució dels nacionalismes gallec, català i basc no són el resultat d'una desviació perversa sinó que expressen a la península les idees i la realitat política d'un vast moviment que va canviar les fronteres europees tot al llarg de la història moderna i especialment al

llarg dels segles XIX i XX, quan es van constituir nacions polítiques i nous estats com a conseqüència de la caiguda dels imperis turc i austríac, de la reconversió dels imperis tsarista i germànic, del qüestionament de l'estructura centralitzada i uniformista dels estats dinasticoreligiosos –en expressió de Gellner– i de l'aplicació del principi d'autodeterminació nacional. De fet, el nacionalisme i els estats nacionals van emergir, d'acord amb John Roberts, quan «l'absolutisme va cedir davant les regles constitucionals».³ Les reivindicacions constitucionals i nacionals contemporànies són dos aspectes d'un mateix moviment general democràtic per la sobirania popular. En aquest marc, el nacionalisme de les nacions sense estat concreta una reivindicació democràtica, un «moviment per la democràcia»,⁴ contra el procés de centralització política i econòmica, com també d'uniformització lingüística i cultural dels estats que han heretat el patrimoni territorial de les monarquies absolutes. Només l'amnèsia política, al servei dels interessos de l'estat uniformitzador, pot explicar el fet que hom considere les aspiracions de les nacions perifèriques com a aspiracions separatistes tendents a destruir una unitat estatal que abans mai no havia existit.

La importància dels arguments de caràcter històric com a justificació i com a part del procés de recentralització protagonitzat pels poders de l'estat, amb el suport i el protagonisme d'institucions i mitjans de comunicació, així com de les empreses editorials, explica l'intent de potenciar un estudi de les humanitats concebudes com una instrucció sobre el destí unitari espanyol fonamentat sobre Castella i l'imperi, amb elements al voltant de l'ésser d'Espanya recreats per la generació

del 98. Així mateix, la preferència del castellà per sobre de les altres llengües de l'estat s'inclou en el mateix àmbit politico-ideològic, i es manté fins i tot la ideologia de la seua *superioritat*, una postura que s'empara en els textos constitucionals que afirmen l'obligatorietat del seu coneixement alhora que neguen el de les altres llengües dintre de la seua pròpia nació.

Ara, però, les armes centralitzadores es basen també en les contradiccions reals o suposades entre els diferents territoris de l'estat. A través de la dialèctica política quotidiana, o bé solemnement en documents com ara la Declaración de Mérida, signada pels presidents d'Extremadura, Andalusia i Castella-La Manxa i, en qualsevol cas, mitjançant decisions polítiques expressives, hom procura limitar l'abast de les competències polítiques de les nacionalitats amb l'argument d'una igualtat entre les diferents autonomies, que entenen com una limitació de la dimensió competencial dels autogovernos nacionals, tot potenciant el poder central de l'estat com a factor de redistribució i de solidaritat. La Declaración de Mérida, que és l'expressió clara del neocentralisme regionalista, pretén identificar les aspiracions nacionals alternatives com a pròpies de països rics com ara Catalunya o Euskadi, sense posar de manifest que l'Estat espanyol no va tenir històricament aquell caràcter redistribuidor; això, sense entrar a analitzar la qüestió nacional gallega, la qual trenca inequívocament aquella identificació. Ignora que la solidaritat és compatible amb la descentralització del poder polític i, fins i tot, oculta el fet que fou la lluita democràtica de les nacionalitats la raó política determinant del reconeixement constitucional de les autonomies

que ara s'alien tot pretenent negar una diferència política i cultural que és perfectament compatible amb la igualtat dels drets i dels deures individuals dels ciutadans. Els arguments a favor de l'enfortiment del poder central de l'estat són, paradoxalment, utilitzats també per la mateixa dreta neoliberal que qüestiona aspectes fonamentals de l'acció econòmica de l'estat com a institució, amb independència de la seua dimensió territorial.

En aquest context, la Declaració de Barcelona, en proposar l'evolució constitucional envers un estat comú de tipus federal, respon a una tendència interna que cerca conquerir un major grau d'autogovern, alhora que és una resposta proporcionada a aquestes tendències recentralitzadores del poder estatal.

El centralisme espanyol té aspectes rellevants que caminen per irresponsables averanys anticonstitucionals, entre els quals destaca la tendència recurrent de les propostes de canvi de la llei electoral per tal d'impedir la formació de majories que necessiten els vots dels diputats catalans, bascs i gallecs; una tendència mai no materialitzada enfront de l'evidència que serien anticonstitucionals i anirien en contra de les regles democràtiques establertes si el sistema electoral continua essent proporcional, o podrien conformar majories absolutes nacionalistes a Galícia, Catalunya i Euskadi en el cas de convertir-se en majoritari amb circumscripcions uninominals, de manera que es podria facilitar la presa de decisions democràtiques sobre l'autodeterminació als parlaments respectius.

Més enllà, però, de la negació dels fonaments nacionals de la reivindicació de Galícia, Euskadi o els Països Catalans

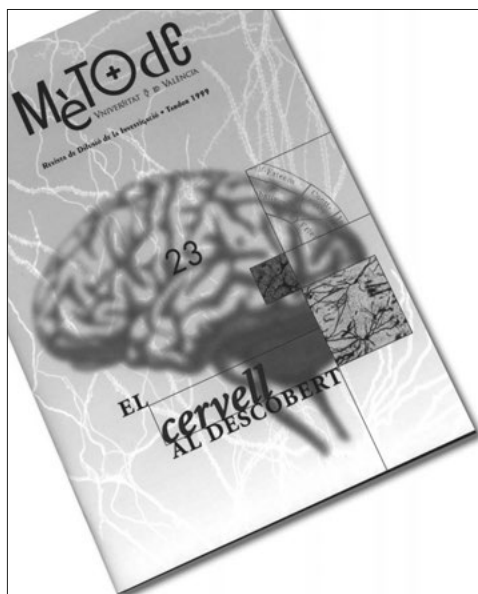
i de la dialèctica política i ideològica, l'estatalisme es manifesta en decisions estratègiques transcendents que tendeixen cap a l'enfortiment del centre. L'estructuració de la xarxa de ferrocarrils d'alta velocitat recupera la dinàmica centralitzadora de les decisions estatals, reproduint decisions històriques com la de la xarxa radial de les línies de ferrocarrils del segle XIX, abans i després de la Restauració, o la industrialització estatalista induïda des de Madrid durant el franquisme amb una intenció centralitzadora contradictòria amb una concepció europea de les comunicacions espanyoles.

Aquesta tendència es manifesta també en les relacions amb la Unió Europea, no tant com a resistència enfront de la pèrdua de competències essencials de l'Estat espanyol en el procés de construcció europea, sinó com a negació de l'exercici directe de les seues competències polítiques per part

de les comunitats autònomes, les quals són reabsorbides pel poder central. I com a tot un símbol, pot servir d'exemple la batalla lliurada a la Unió Europea en defensa de la *ñ* castellana, com si tota la diferència cultural espanyola es jugués en una ratlla.

Traducció de Vicent S. Olmos

1. Ernest RENAN, *Qu'est que c'est une nation?*, citat en E. J. HOBBSBAWM: *Nations and nationalism since 1780. Programme, myth, reality*, Cambridge University Press, 1990.
2. Ernest GELLNER, *Encounters with Nationalism*, Oxford (GB) i Cambridge (USA), Blackwell, 1994.
3. John ROBERTS, «Revolution from Above and Below. European Politics from the French Revolution to the First World War», en T. C. BLANNING (ed.): *Modern Europe*, Nova York, Oxford University Press, 1996.
4. Michael MANN, «A Political Theory of Nationalism and its Excesses», a Sukumar PERIWAL (ed.): *Notions of Nationalism*, Budapest, Central European University Press, 1995.

Mètode

N. 23

REVISTA DE DIFUSIÓ DE LA
INVESTIGACIÓ TARDOR 1999

EL CERVELL AL DESCOBERT

MONOGRÀFIC. Articles d'E. Font, J. C. López García, J. M. Tornós i A. Pascual-Leone, I. Fariñas, J. M. García-Verdugo i D. Herrera, A. Salvador, M. D. Moltó i C. Nájera, R. Espert Tortajada. ACTUALITAT: *Més ciència i millor*, J. Velasco. *Les dunes de Serra Gelada*, J. V. Boira i Maiques. *In memoriam José Ignacio Fernández Alonso, científic i mestre*, Francisco Tomàs. *Quan l'energia es converteix en matèria*, M. J. Costa. *L'avantguarda i les universitats durant l'edat moderna*, E. Pinter. *Contra el relativisme*, J. A. de Azcárraga. *Michael Ruse*, M. Domínguez. ENTREVISTA: «Simplement de les operacions del cervell, en diem ment», entrevista amb Carlos Delmonte, per E. Desfilis. PUBLICACIONS. LLIBRES. TESIS. *El cervell poètic*, A. Tobeña.

Informació i subscripcions a Mètode: Arts Gràfiques, 13-2n pis. València 46010. Tel: (96) 386 46 86

L'ESPILL